

УДК 811.161.2'367

Світлана Шабат-Савка

ЖАНРОВІ ВИЯВИ ІНТЕНЦІЙ РЕГЛАМЕНТУВАННЯ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуто офіційно-діловий дискурс як мовленнєвий жанр, визначено його інтенційну домінанту; схарактеризовано інтенції, експліковані в документах законодавчого характеру, у царині міждержавних дипломатичних стосунків, в адміністративно-канцелярській сфері; проаналізовано систему мовних засобів, що увиразнюють комунікативні інтенції регламентування в текстах офіційно-ділового стилю.

Ключові слова: комунікативна інтенція, мовець, офіційно-діловий дискурс, жанр, стиль, синтаксичні конструкції.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження в галузі дискурсології та генології стали пріоритетними в сучасній лінгвістиці, а це вплинуло на глибше вивчення питань, пов'язаних із комунікативно-функційними особливостями того чи того стилю мови, із мовленнєвими жанрами, що «організують наше мовлення практично так, як його організують граматичні форми» [1, с. 271–272]. На думку М. Бахтіна, жанрова різноманітність мовних виявів окреслена від жанрів високих, досить офіційних до форм фамільярних, інтимних [1, с. 235], проте кожній ситуації чи комунікативному регістру властивий особливий репертуар дискурсивно-жанрових одиниць, детермінований авторським прагненням саме так, а не інакше передати глобальну інтенцію, зреалізувати свій комунікативний задум.

Мовець вибирає певний жанр для адекватного втілення інтенцій. Ця креативна діяльність передбачає вибір, а не створення нової жанрової форми для відображення якоїсь типової ситуації мовлення, адже **жанри** – стійкі відтворювані стереотипи, що постають із пам'яті як готові фрейми-реакції на певні події та явища, різновиди текстів певного стилю, диференційованих за метою і сферою спілкування. Їм властива формально-композиційна і змістова цілісність, стильове оформлення.

Як зауважує Ф. Бацевич, для адресанта жанри – це не лише моделі побудови дискурсу, а й тактичні ходи в межах загальної стратегії спілкування, засоби виходу в актуальний зміст комунікації [2, с. 39]. Релевантним для нашого дослідження є витлумачення **жанру** як лінгвального континууму, у якому мовець як носій психоментальних станів та інтенцій реалізує діалогічну (полілогічну) або монологічну (однобічну) мовленнєву діяльність.

Комунікативну інтенцію, антропоцентричну лінгвістичну категорію, виразно експлікує лексико-граматична система: модально-інтенційні висловлення, реченнєві еквіваленти, текстові конструкти. Водночас інтенційний стан мовця може вербалізувати і мовленнєвий жанр – стилістично-типізована форма комунікації, у яку вливається наше мовлення і яка закладена в нашій свідомості. Дискурсивно-жанрові вияви категорії інтенції, власне, пов'язуємо з функціонально-стильовою та жанровою диференціацією мовлення, з домінантними інтенціями того чи того дискурсу.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Офіційно-діловий стиль як різновид сучасної української літературної мови, що має чітко окреслену сферу застосування, призначення та усно-писемну форму, відомий ще з часів Київської Русі й функційно представлений у царині адміністративно-правової та політико-економічної діяльності людини. Незважаючи на значні напрацювання в цій галузі лінгвостилістики, зокрема, визначення диференційних ознак і параметрів офіційно-ділового стилю, його становлення, мовні особливості та функції (І. Білодід, С. Єрмоленко, А. Коваль, З. Куньч, О. Курило, А. Марахова, Л. Мацько, О. Мацько, О. Пазинич, О. Пономаренко, О. Тихоненко, І. Фаріон, І. Чередниченко, Т. Шинкаренко та ін.), в українському мовознавстві, на жаль, відсутнє комплексне дослідження цього стилю як окремішнього жанрового вияву мови, що відображає особливий континуум спілкування, одну з форм контактування і взаємодії людей.

Мета статті – визначити інтенційну домінанту офіційно-ділового дискурсу, окреслити жанрові вияви інтенцій регламентування та дискурсивно марковані засоби їхньої вербалізації в ділових паперах.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Офіційно-діловий дискурс як один із засобів втілення інтенційних потреб людини не завжди обмежується тільки одним висловленням, здебільшого це сукупність тематично об'єднаних конструкцій, які в тісній взаємодії з позалінгвальними чинниками реалізують різноманітні інтенції суб'єкта комунікації – написати пояснювальну записку, автобіографію, виголосити присягу, дати зобов'язання, доручити виконання якогось завдання тощо. Основу дискурсивних висловлень становлять функціонально-змістові конструкти, мовленнєві жанри, що їх успішно ідентифікує мовець у процесі спілкування. Утім, експлікація мовця та його інтенції в будь-якому разі регламентована й детермінована стандартом і трафаретністю того чи того документа.

Ділове спілкування відбувається в межах соціальних, державних та міжнародних установ, тому простір застосування такого мовлення обмежений статусно-рольовими взаєминами комунікантів у сферах державно-політичної, громадської, правової, економічної та адміністративно-господарської діяльності. Відповідно до цих сфер вирізняють основні види офіційно-ділового дискурсу: законодавчий

(закони, укази, статuti, постанови); *дипломатичний* (конвенції, комюніке, ноти, листи); *адміністративно-канцелярський* (накази, інструкції, розпорядження, довідки, заяви, звіти) [5; 8].

Вітчизняні мовознавці А. Загнітко та І. Данилюк виокремлюють чотири підстилі офіційно-ділового стилю: дипломатичний, юридичний, канцелярсько-діловий і службове листування [3, с. 29–32], що, на нашу думку, свідчить про відкритість питань, пов'язаних із жанровою диференціацією офіційно-ділового стилю, а також із новітніми соціокультурними та політичними подіями, що відбуваються в Україні. У цьому контексті нам імponує думка І. Фаріон, яка стверджує, що «офіційно-діловий стиль перебуває у найщільнішій залежності від поняття державности нації. Це та сфера мовлення, у якій, наче в дзеркалі, відображено всі державницькі порухи – позитивні і негативні. Офіційно-ділове мовлення є прозорою оболонкою суспільства, через яку сповна проступає рівень культури нації та її можливість до самодостатніх змагань» [12, с. 253–254].

Комунікативна інтенція відіграє важливу роль у процесі спілкування, який відображає цілком реальний двобічний адресантно-адресатний континуум. Цей процес всебічно представлений у художньому, розмовному, епістолярному, публіцистичному стилях. Офіційно-діловий дискурс комунікативно односторонній, «він не є мовою регулярного масового спілкування, ним не говорять», проте його використовують «для врегулювання ділових стосунків мовців у державно-правовій і суспільно-виробничій сферах, для обслуговування громадських потреб людей у типових ситуаціях» [8, с. 257–260].

До найважливіших ознак офіційно-ділового стилю дослідники вналежнюють документальність (кожен офіційний папір повинен мати характер документа), стабільність, високий ступінь стандартизації висловлень, лаконізм, сувору регламентацію тексту, відсутність емоційності та образності, регульовально-імперативний характер, стислість, чіткість. Водночас цей тип дискурсу виконує дві функції: інформативну, що надає висловленню характеру документа, та волюнтаристичну, що спонукає до дії, адже «документ – це джерело інформації, об'єкт дослідження (для вченого), засіб фіксації, передачі інформації та керування суспільством, колективом громадян чи окремою особою (для працівника управління), засіб доказу (для правника)» [6, с. 132]. Власне, інтенційною домінантою офіційно-ділового дискурсу визначено **інтенцію регламентування**, що експлікується в адміністративному, статусно орієнтованому контексті й спрямована на те, щоб регулювати ділові стосунки в установах, організаціях, закладах, обслуговувати громадські потреби людей у різноманітних побутових ситуаціях, спонукати адресата дотримуватися певного регламенту під час виконання якогось завдання, давати настанови, як діяти, інформувати громадян і суспільство про будь-які явища та події, найновіші закони,

укази, розпорядження. Напр.: **Конституція України**: Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання або іншими ознаками; **постанова**: Відмовити Величку Петрові Васильовичу у визнанні його цивільним позивачем у кримінальній справі за обвинуваченням Кривого П. П. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 186 КК України [10, с. 347] Верховна Рада України постановляє: призначити позачергові вибори Дмитрівського сільського голови на неділю 2 червня 2013 року (Відомості Верховної Ради України); **заява**: Прошу надати мені чергову відпустку за 2006 рік з 30 серпня 2002 року [5, с. 176].

Серед важливих ознак офіційно-ділового стилю, крім послідовності й точності викладу в ньому фактів, документальності та чіткості, у багатьох дослідженнях виділено безособовий, емоційно-нейтральний характер тексту, адже висловлення спрямоване від узагальненої особи – держави, закону, права. Звичайно, монологічні тексти офіційно-ділового стилю містять повідомлення, здавалося б, віддалені від мовця, мовної особистості загалом, проте за кожним таким текстом стоїть людина, яка його складала і мала для цього певну комунікативну мету. В офіційному дискурсі повідомлено не тільки про факти чи події суспільного життя, а й про особистісну діяльність адресанта, автора звіту, розписки, пояснювальної записки, автобіографії. Документ формує оцінне ставлення, позитивну чи негативну думку того, хто буде його читати, кому він адресований.

Отже, існує низка документів, у яких під стандартом документа експлікується авторська індивідуальність і конкретна особа (заява, доручення, розписка). До таких документів належить, приміром, присяга як окремий мовленнєвий жанр, пов'язаний із статусно-рольовими взаєминами комунікантів у сферах державно-політичної та громадської діяльності. Присягу виголошують президенти, судді, народні депутати, лікарі, військові, представники різних молодіжних організацій, напр.: *Присягаю своєю честю і совістю, що робитиму все, що в моїй силі, щоб бути вірним Богові й Україні, допомагати іншим, жити за пластовим законом і слухатися пластового проводу* (З присяги пластуна). Як офіційне урочисте зобов'язання, що береться з нагоди отримання певних особливо відповідальних обов'язків, присяга регламентована стандартами офіційних документів і увиразнює певне соціальне середовище, у якому її виголошують. Пор.: *Я, (прізвище, ім'я, по батькові), вступаючи на службу до податкової міліції, присягаю...* [4, ст. 352.4]; *Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю сумлінно виконувати обов'язки перекладача, використовуючи всі свої професійні можливості* [4, ст. 172]. Як бачимо, присяга, попри офіційність, стандарт і церемонію, відображає позицію мовця і має виразний антропозорієнтований характер.

До офіційно-ділового дискурсу належать документально оформлені акти державної, політичної, економічної діяльності між організаціями, державами, а також між членами суспільства у сфері офіційного спілкування – закони, установи, накази, акти, розпорядження тощо. Соціально зумовлена мовленнєва подія, яку відображає офіційно-діловий дискурс, його статусно-рольова організація дає підстави виокремити три типи дискурсивно-жанрових виявів інтенцій регламентування:

1) інтенції, експліковані в **документах законодавчого характеру**, що затверджують права громадян і політику, регламентують та обслуговують офіційно-ділові стосунки між державою і приватними особами, приватними та службовими особами (конституція, закони, укази, постанови): **Закон** України про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства [9, с. 12]; **Указ** про зміну у складі Ради національної безпеки і оборони України [9, с. 35];

2) інтенції у **сфері міждержавних дипломатичних стосунків**, що регламентують офіційні стосунки на рівні держав, міжнародних організацій (договір, конвенція, декларація, нота, комюніке, меморандум), напр.: *Варшавський договір про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу, підписаний 14 травня 1955 р.*; *Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до договору про нерозповсюдження ядерної зброї* [10, с. 447]; *Спільна заява президентів України, Литви та Польщі щодо врегулювання ситуації у Грузії* [10, с. 452]; **нота**: Міністерство закордонних справ України засвідчує свою повагу Посольству Республіки Польщі [10, с. 444];

3) інтенції в **адміністративно-канцелярській сфері**, спрямовані на те, щоб регламентувати службові статусно-рольові стосунки учасників виробничої діяльності (заява, наказ, розпорядження, доручення, розписка, довідка, телеграма), напр.: **доручення**: Я, Григоренко Іван Кирилович, довіряю Близнюк Тамарі Степанівні одержати в касира управління належну мені зарплату за травень 2006 року [10, с. 116].

У ролі адресанта певного документа може бути як сам мовець, що має певну інтенцію, так і узагальнений адресант (президент, декан, директор, прокурор, суддя), пор.: **розписка**: Я, Генда Лариса Володимирівна, отримала гроші від Гузара Михайла Івановича в сумі 500 (п'ятсот) гривень. Зобов'язуюсь повернути гроші до 1 лютого 2009 року; **фрагмент з атестації** викладача: Пані І. Пономарюк працює на посаді старшого викладача кафедри сучасної української мови з 1993 року. У 1983 році закінчила Чернівецький державний університет імені Юрія Федьковича за спеціальністю «Філолог. Викладач української мови та літератури» з відзнакою. На високому навчально-методичному рівні проводить лекційні та практичні заняття; **призначення**: Генеральний директор фірми призначається Радою підприємців терміном на 5 років [10, с. 347].

До дискурсивно маркованих засобів реалізації інтенцій регламентування належать: 1) розповідні висловлення із сегментованими

елементами (часова та локальна характеристика), у яких текстові актуалізатори можуть подаватися за допомогою великих літер, розрідження, підкреслення, курсиву, пор.: **гарантійний лист**: *Просимо Вас на підставі договору № 33 / 99 – ДТ від 10.08.2006 надати наряд міліції для супроводу вантажу за маршрутом «Київ–Вінниця–Київ» з 14.10.2006 по 16.10.2006* [5, с. 137]; **розпорядження**: *ВИМАГАЮ: 1. Забезпечити виконання приписів державного пожежного нагляду в установлені терміни. 2. Встановити суворий протипожежний режим у приміщеннях* [5, с. 117]; **заява**: *Міністерство закордонних справ України з глибокою стурбованістю сприйняло дії білоруських властей вночі 24 березня 2006 року щодо учасників мирної акції опозиції в Мінську* [10, с. 444];

2) розповідні висловлення з адміністративно-канцелярською термінологією, із фразеологізованими кліше – усталеними словесними формулами на зразок: *надсилаємо вам, установити контроль, оголосити подяку, порядок денний, до наказу, до відома, згідно з, відповідно до, що засвідчують високу стандартизацію і трафаретність текстів офіційно-ділового стилю*, пор.: **наказ**: *Згідно із Законом про мови і ст. 10 Конституції України навчання в академії має здійснюватися українською мовою* [5, с. 111];

3) я-висловлення, у яких експліковано позицію мовця за допомогою займенника **я**, його парадигмальних графем або дієслівного закінчення 1-ої особи однини, пор.: **автобіографія**: *Я, Мала Світлана Петрівна, народилася 24 лютого 1984 року в м. Кам'янці-Подільському Хмельницької області* [10, с. 79]; **присяга**: *Я, воїн Української Повстанчої Армії, взявши в руки зброю, урочисто клянусь своєю честю і совістю перед Великим Народом Українським*; **заява**: *Прошу допустити мене до складання вступних екзаменів на заочну форму навчання за контрактом* [5, с. 173];

4) перформативи, виражені першою особою однини теперішнього часу дійсного способу, що передають обіцянку, клятву, зобов'язання щодо виконання якоїсь дії, напр.: **присяга**: *Присягаю з високою відповідальністю виконувати свій службовий обов'язок. **Зобов'язуюсь** усіма своїми справами боронити суверенітет і незалежність України* [4, ст. 47]. Прислівники увиразнюють урочисто-піднесений стиль мовлення, невідступність від висловлених зобов'язань та обіцянок: *Дістаючи високе звання лікаря і приступаючи до лікарської діяльності, я **урочисто** присягаю* [4, ст. 76];

5) спонукальні висловлення інфінітивного типу: **наказ**: *Звільнити: Івашука Бориса Васильовича, молодшого наукового співробітника, з 10 жовтня 2006 року за власним бажанням; **Затвердити** Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України* [5, с. 32];

6) складнопідрядні речення з'ясувального та обставинного типу (із семантичними відношеннями причини, умови, наслідку), напр.: **пояснювальна записка**: *12.10.2006 я спізнився на вечірнє шиккування на 20 хвилин у зв'язку з тим, що неправильно спланував свій час. У майбутньому обіцяю бути більш зібраним, вчасно і ретельно виконувати обов'язки*

курсанта [5, с. 138]; **присяга:** *Коли я порушу, або відступлю від цієї присяги, то хай мене покарає суворий закон Української Національної Революції і спаде на мене зневага Українського Народу* (З присяги воїна УПА);

7) конструкції мовленнєвого етикету, використання ввічливих звертальних формул, напр.: **лист:** *Шановний Василю Олександровичу! Вашу заяву розглянуто* [5, с. 136], *Шановний пане Посол, повертаючись до нашої вчорашньої приємної бесіди, хочу ще раз подякувати Вам за люб'язне запрошення на концерт Національного симфонічного оркестру Вашої країни*; **нота:** *Прошу Вас, пане Міністр, прийняти запевнення у моїй високій повазі*; **телеграма:** *Вельмишановний Пане Президенте! Дорогий друже! Дозвольте висловити Вам слова щирої вдячності за теплий прийом, виявлений під час мого нещодавнього візиту до Республіки Польща* [4]. Надувічливість, пошання тональність й етикетність таких конструкцій усе-таки регламентована стандартом документа, попри певні вияви емоційності та оцінки.

Як зауважують деякі лінгвісти, дипломатичне мовлення досить часто послуговується обов'язковими з погляду встановленого етикету виразами-компліментами, що виконують досить специфічну комунікативну функцію – підкреслюють ввічливість, шанобливість, пошанність (*засвідчую високу пошану, прийміть запевнення у глибокій повазі, дозвольте люб'язно повідомити*) [7, с. 123]. Безперечно, таке твердження увиразнює важливу думку про те, що функціональні стилі не існують ізольовано, вони є складниками однієї мовної системи [11, с. 141].

Офіційно-діловий дискурс супроводжують паралінгвальні засоби комунікації (прапор, булава, релігійні книги, емблеми організацій, бланк документа із зображенням герба), що, з одного боку, надає мовленню особливої урочистості та експресивності в разі виголошення присяги, з іншого – свідчить про офіційність та важливість певного документа.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, офіційно-діловий дискурс – це комунікативно однобічний мовленнєвий жанр, що його використовують для врегулювання та організації спілкування в державно-правовій та суспільно-виробничій діяльності, для обслуговування потреб людей у типових ситуаціях. Статусно-рольова диференціація офіційно-ділового дискурсу, його настанова і скерованість слугують підґрунтям виокремлення трьох жанрових виявів інтенцій регламентування: інтенцій, експлікованих у документах законодавчого характеру, інтенцій у царині міждержавних дипломатичних стосунків, інтенцій в адміністративно-канцелярській сфері.

Законодавчий, дипломатичний та адміністративно-канцелярський жанри офіційно-ділового дискурсу репрезентує чітка система мовних засобів (розповідні висловлення, фразеологізовані кліше, адміністративно-канцелярська термінологія, перформативи, я-висловлення, спонукальні конструкції, формули мовленнєвого етикету), що увиразнюють стереотипність і трафаретність інтенцій регламентування, їхній

антропозорієнтований та регулятивно-імперативний характер. У межах проведеного дослідження виявляємо низку питань, що потребують подальшого вивчення дискурсивно-жанрових виявів інтенцій регламентування і стимулюють розширення інтенційного аналізу офіційно-ділового дискурсу як особливого жанру людської комунікації.

Список використаної літератури

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1986. – 445 с.
2. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія : проблеми і перспективи / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
3. Загнітко А. П. Українське ділове мовлення : професійне і непрофесійне спілкування / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2004. – 474 с.
4. Кодекси України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kodeksycom.ua/kodeksi_ukraini.ht4(17.12.2014).
5. Корж А. В. Документознавство. Зразки документів праводілової сфери : [навч. посіб.] / А. В. Корж. – К. : КНТ, 2009. – 372 с.
6. Культура фахового мовлення : [навч. посіб.] / за ред. Н. Д. Бабич. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2006. – 496 с.
7. Куньч З. Особливості дипломатичного мовлення як різновид офіційно-ділового стилю [Електронний ресурс] / Зоряна Куньч, Мар'яна Куньч // Українська національна ідея : реалії та перспективи розвитку. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64(11.12.2014).
8. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : [підручник] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько / [за ред. Л. І. Мацько]. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
9. Офіційний вісник України : [збірник нормативно-правових актів]. – К. : Українська правова інформація, 2013. – № 82. – 640 с.
10. Сучасне діловодство : зразки документів, діловий етикет, інформація для ділової людини / [уклад. : Н. Г. Горголюк, І. А. Казімірова ; за ред. В. М. Бріцина]. – К. : Довіра, 2007. – 688 с.
11. Тихоненко О. В. Проблема диференціації офіційно-ділового стилю української мови [Електронний ресурс] / О. В. Тихоненко // Структура і семантика мовних одиниць. – Режим доступу : <http://www.journal.kdpu.edu.ua/filstd/article/view/383>(14.12.2014).
12. Фаріон І. Пошук українського слова в офіційно-діловому тексті / Ірина Фаріон // Науковий вісник Чернівецького університету : [зб. наук. пр.]. – Чернівці : Рута, 2001. – Вип. 117–118 : Слов'янська філологія. – С. 253–260.

Шабат-Савка Светлана. Жанровые проявления интенций регламентирования в официально-деловом дискурсе. В статье рассматривается официально-деловой дискурс как речевой жанр в государственно-политической, юридической и общественно-экономической жизни социума, определяется его интенциональная доминанта – интенция регламентирования, имеющая выразительный антропоориентированный и императивный характер.

Статусно-ролевая дифференциация официально-делового дискурса служит основой выделения трех жанровых выявлений интенций регламентирования. В статье, в частности, охарактеризованы интенции, эксплицированы в документах законодательного характера; интенции в сфере межгосударственных дипломатических отношений; интенции в административно-канцелярской сфере, проанализирована система дискурсивно-жанровых языковых средств, которые подчеркивают ту или

другую интенцію (повествовательные высказывания, фразеологизированные клише, побудительные конструкции, перформативы, я-высказывания, формулы речевого этикета).

Ключевые слова: коммуникативная интенция, говорящий, официально-деловой дискурс, жанр, стиль, синтаксические конструкции.

Shabat-Savka Svitlana. Genre-Specific Manifestations of Intentions of Regulation in Official Business Discourse. The article presents the study of the official business discourse as communicatively unilateral genre of communication in public-political, legal and social and economic life of the society, defining its intentional dominant – intention of regulation which has a distinct antropooriented and imperative character.

Status and role differentiation of the officially-business discourse is the basis for highlighting three genre manifestations of intentions of regulation. Specifically, the article describes intentions explicated in legal documents, and intentions in the field of diplomatic relations; the system of discursive-marked means of placing emphasis on a particular intention (declarative utterances, stereotyped expressions, incentive constructions, performatives, I-statements and constructs of speech etiquette).

Key words: communicative intention, speaker, official business discourse, genre, style, syntactic constructions.

Стаття надійшла до редколегії 29.01.2015